

BARBARA KRUPA

AUDYCJE ROCZNICOWE ZYGMUNTA HAUPTA
W „GŁOSIE AMERYKI” (1951-1960)
ZARYS PROBLEMATYKI

W czasie dekady pracy w „Głosie Ameryki” Zygmunt Haupt przygotowywał programy dla sekcji polskiej¹. Rytm jego pracy radiowej wyznaczały rocznice polskich i amerykańskich wydarzeń historycznych i politycznych, zwłaszcza rocznice urodzin lub śmierci postaci świata kultury i polityki. Już sam wybór tematyki powodował, że audycje te można określić jako tendencyjne. Nie znaczy to oczywiście, że nie zasługują one na uwagę. Realizując zadania rozgłośni, Haupt znakomicie wykorzystywał swój warsztat pisarski i malarski, posługiwał się różnymi gatunkami i różnymi środkami wyrazu, odpowiednio dostosowując je dla dwojakiego rodzaju słuchacza: zarówno dla tego najzwyczajszego, jak i dla wysublimowanego erudyty, który bez trudu potrafił rozpoznać nawet najlepiej zakamuflowane aluzje i cytaty literackie.

Niniejszy artykuł poświęcony został zaprezentowaniu wstępnych analiz tej mniej znanej części dorobku twórczego Zygmunta Haupta, jakim była jego praca redaktorska w „Głosie Ameryki”. Moim celem jest zainicjowanie dyskusji nad specyfiką stylu publicystyki pisarza w okresie jego pracy w rozgłośni, wstępna próba ukazania jej indywidualnych cech i określenia stosowanych metod przekazu. W dotychczasowych badaniach nad życiem i twórczo-

Mgr BARBARA KRUPA – Stanford University Libraries; e-mail: krupa@stanford.edu

¹ Działająca od 1942 roku rządowa rozgłośnia Stanów Zjednoczonych, nadawała programy w języku polskim do 2004 roku. W latach 1953-1999 „Głos Ameryki” podlegał Agencji Informacyjnej Stanów Zjednoczonych, która realizowała program tak zwanej społecznej dyplomacji, promującej działania rządu USA wśród zagranicznych odbiorców (zob. A. LAURIENE, *The Voice of America: from detente to the Regan doctrine*, Norwood, N.J. 1988, s. 121).

ścią pisarza problematyka ta jest niemal zupełnie nieobecna. Wśród badaczy panuje bowiem przekonanie o niewielkim znaczeniu publicystki pisarza w całym jego twórczym dorobku. Jak stwierdza Aleksander Madyda:

[jest] to produkcja czysto użytkowa, na zamówienie, bez żadnej wartości literackiej, dostosowana do wymogów radia jako środka masowego przekazu i przeciętnych możliwości percepcyjnych statystycznego słuchacza. Szczególnie zaś niewyszukany poziom cechuje teksty powstałe do roku 1956, ponieważ stanowią one analogię propagandy komunistycznej ze względu na zastosowanie w nich identycznych środków i metod perswazji².

Opinia ta jest – jak sędzę – zbyt daleko posuniętą generalizacją i raczej zamyka dyskusję, niż ją otwiera. W archiwum pisarza zdeponowanym na Uniwersytecie Stanforda³ znajduje się wiele przykładów audycji (zachowanych w formie skryptów) o różnym poziomie – by tak rzec – zaangażowania ideologicznego. Jedne mają na celu obronę polskich ideałów i walkę z okupantami, inne koncentrują się na promocji polskiej kultury i nauki. Są też audycje, które mają za zadanie zapoznanie słuchaczy z różnymi aspektami życia w Stanach Zjednoczonych oraz przybliżenie amerykańskiej historii, kultury, literatury i nauki. Oczywiście jest, że w latach 1950-1960 po obu stronach żelaznej kurtyny życie codzienne przeniknięte było propagandą. Samo miejsce nadawania audycji świadczyło o ich propagandowym wymiarze. Zamiast jednak zadawać się takim stwierdzeniem, należy, moim zdaniem, zwrócić raczej uwagę na to, w jaki sposób Haupt realizował swoje zadania w „Głosie Ameryki”, jak wykorzystywał swój warsztat pisarski i malarski, jakimi posługiwał się środkami wyrazu i do kogo kierował swoje audycje. Warto zatem zbadać, czy i w jakim stopniu w przypadku tego aspektu jego twórczości, uzasadniona jest opinia, że Haupt posiadał „zupełnie niezależny talent, niezwiązany z żadnymi teoriami literackimi, szkołami i manierami”⁴.

² A. Madyda, *Haupt: monografia*, Toruń 2012, s. 121.

³ Archiwum pisarza w obecnym kształcie zostało opracowane przeze mnie w 2009 roku i opisane w artykule *Papers of Zygmunt Haupt, Polish Emigré Writer Available at Stanford University Libraries*, „Slavic & East European Information Resources” 10(2009), nr 4, s. 322–325.

⁴ Cytat pochodzi z laudacji na cześć Haupta z okazji ogłoszenia go laureatem dorocznej nagrody „Kultury” w 1963 roku (w skład jury weszli: Jerzy Giedroyc, Jerzy Stempowski [Paweł Hostowiec] oraz Konstanty Aleksander Jeleński). Department of Special Collections and University Archives Stanford University Libraries, catalog number M0356, Zygmunt Haupt Papers, [dalej: ZHP], box 1, folder 5.

1. AUDYCJE ROCZNICOWE W „GŁOSIE AMERYKI” – ZARYS TREŚCI

Nie wszystkie pochodzące z lat 1951-1957 skrypty audycji są datowane. Haupt sygnował je inicjałami Z.H. Zajmują one przeciętnie od trzech do trzynastu stron, w zależności od formy literackiej prezentowanego materiału. Większość z nich jest w języku polskim, część w języku angielskim. Te ostatnie, przygotowane przez innych autorów i opatrzone napisem „dla sekcji polskiej”, przekazywano Hauptowi do tłumaczenia i opracowania dla polskich słuchaczy. Należy też podkreślić, że Haupt pisał scenariusze audycji, ale czytał je szef polskiej sekcji „Głosu Ameryki” – dr Józef Gidyński, znany słuchaczom pod pseudonimem Józef Węgrzecki. Nie zachowały się audycje z ostatnich dwóch lat pracy pisarza (1958-1960), co prawdopodobnie spowodowane jest zalaniem części archiwum pisarza przechowywanego przez rodzinę w przydomowym garażu. Skrypty z 1957 roku są już bardzo słabo czytelne z powodu rozmytego druku. Jediną szansą na ich pełne odczytanie jest profesjonalna digitalizacja tego materiału.

Niektóre z audycji mają charakter omówień lub sprawozdań, inne są słuchowiskami (zwłaszcza od lutego 1952 roku) czy wręcz małymi formami dramatycznymi rozpiętymi na kilka głosów, z wkomponowanymi efektami dźwiękowymi, czasem z dodatkowymi fragmentami literackimi. Sporo audycji ma na celu obronę polskich ideałów i walkę z barbarzyństwem komunistycznego systemu. Są to audycje z typu „zaangażowanych”, które pozwalały pisarzowi realizować zadanie politycznej i moralnej dyskredytacji Związku Radzieckiego i ówczesnych polskich władz. Tego rodzaju audycje poświęcone były rocznicom polskich zrywów wolnościowych, powstaniom: styczniowemu, listopadowemu i warszawskiemu. Wiele z nich dotyczy rocznic wybuchu I i II wojny światowej, wojny z Rosją Radziecką w 1920 roku czy agresji radzieckiej w 1939 roku.

W audycji z 23 stycznia 1952 roku (skrypt zajmuje 10 stron), poświęconej rocznicy wybuchu powstania styczniowego w 1863 roku, Haupt wykorzystuje okazję, aby wspomnieć Rosję, odwieczną ciemżycielkę Polski – i z pola bitwy powstańczej pod Małogoszczem przenieść się do Katynia, aby w ten sposób nawiązać do bardziej współczesnej historii – zbrodni katyńskiej. Poprzez zamieszczenie fragmentów *Wiernej rzeki* Stefana Żeromskiego oraz wiersza o 1863 roku pióra Jerzego Paczkowskiego (polskiego poety i dziennikarza walczącego w oddziałach polskich we Francji i uczestnika francuskiego ruchu

oporu) popularyzuje polską literaturę o tej tematyce⁵. Trzy tygodnie później, w audycji z 14 lutego 1952 roku zatytułowanej *Birthday of Stefan Żeromski*, Haupt przybliża słuchaczom postać i twórczość pisarza, nawiązując do dramatu Żeromskiego *Ponad śnieg bielszym się stanę* z 1921 roku, oraz do wydanej w 1930 roku książki *Serce nienasycone: książka o Żeromskim* pióra Stanisława Adamczewskiego⁶.

Natomiast we wcześniejszej audycji z 1 sierpnia 1951 roku poświęconej siódmej rocznicy wybuchu powstania warszawskiego (skrypt liczy 8 stron) pisarz ponownie przedstawia tendencyjny obraz Związku Radzieckiego i wzbogaca treść utworami polskimi, takimi jak *Reduta Ordona* Adama Mickiewicza, *Pieśń od ziemi naszej* Cypriana Kamila Norwida, *Mazurek Dąbrowskiego* – polski hymn narodowy, czy *Warszawianka* – pieśń patriotyczna skomponowana w 1831 roku pod wpływem wydarzeń powstania listopadowego. Całość dopełniają fikcyjne dialogi między powstańcami oraz postaciami historycznymi, np. marszałkiem Rokossowskim i carem Aleksandrem⁷.

Inna audycja z dnia 15 sierpnia 1951 roku, *Anniversary of the Battle of Warsaw 1920* (12-stronicowy skrypt), poświęcona jest bitwie mającej miejsce podczas wojny polsko-radzieckiej. Rozpoczyna ją patriotyczna pieśń *Walecznych tysiąc opuszcza Warszawę*. Dalej Haupt wykorzystuje cytaty z *Przedwiośnia* Stefana Żeromskiego, powieści, w której pisarz ostrzegał przez rewolucją, a zarazem krytykował system państwowy Polski, a także fragmenty *Probstwa na Wyszkowie*, ilustrując zryw narodu polskiego w obronie ojczyzny. Autor plastycznie odmalowuje najeźdźców, stosując określenia typu: „śmiertelny wróg”, „czerwony upiór Moskwy” czy „czerwony wróg”⁸. Jednocześnie wykorzystuje tę rocznicę do zaprezentowania sylwetki znakomitego polskiego pisarza – Eugeniusza Małaczewskiego (1895–1922), uczestnika tejże wojny, wkomponowując w słuchowisko fragmenty jego książki *Koń na wzgórzu* (1921)⁹.

W dwunastą rocznicę ataku Rosji na Polskę – 17 września 1951 roku, Haupt przygotował 15-stronicową, najdłuższą w całym zbiorze, bardzo zróżnicowaną gatunkowo audycję patriotyczną, która zaczyna się patetycznym wstępem:

Rosja sowiecka, dotrzymując tajnego paktu z nazizmem, wyczekawszy chwili, kiedy żołnierz polski zwał się w walce na śmierć i życie z kolosem faszyzmu,

⁵ ZHP, box 11, folder 7.

⁶ ZHP, box 12, folder 8.

⁷ ZHP, box 11, folder 5.

⁸ Tamże.

⁹ ZHP, box 14, folder 2, s.10-12 audycji *The Battle of Warsaw 1920*.

wtargnęła w granice Polski. Rosja sowiecka upewniwszy się, że jej napaść będzie bezkarna, że nie starczy na spotkanie jej jednego bagnetu, przerwała granice, a podarte strzepy traktatu o nieagresji z Polską posłużyły jej do przyniesienia ognia i przyłożenia go do węglów gmachu Rzeczypospolitej...¹⁰.

Część audycji to słuchowisko rozpisane na głosy Matek-Polek, które wzorowane jest na II części *Dziadów* Adama Mickiewicza. Rzecz dzieje się we Lwowie, gdzie istotnie Armia Czerwona po najeździe na Polskę w 1939 roku zamieniła polski zakład karny na więzienie polityczne NKWD. Audycja ta stanowi przykład umiejętnego wykorzystywania faktycznych wydarzeń historycznych. W kolejnej części tego słuchowiska, odmalowując podział Polski między Niemcy a Rosję, pisarz wykorzystuje technikę wyliczenia¹¹, którą często posługuje się w swojej prozie, aby przypomnieć miasta, które nie znalazły się ponownie w polskich granicach po wojnie oraz największe religijne zabytki polskiej kultury:

Targ idzie o najdroższe polskiemu sercu miejsca, o Rokitno, Pińsk, Ostrog, Łuck, Kamień Koszyrski, Kamienicę, Krzemieniec, Wiśniowiec, Radziwiłłów, Podhorce, Trembowłę, Brzeżany, o Bohorodczany, Worochtę, Broszniów, Jezupol, Borysław, Krechowce, Stare Sioło... Targ o miejsca cudami słynące, cudowne obrazy, Ostrobramskiej i tej z Nowogródka, i Boruńskiej, i Kodeńskiej, i Poczajowskiej, i Kochawieckiej, i Madonny Busowickiej, i Pani Jazłowieckiej, cudami słynące...¹².

Pisarz przygotował także kilka słuchowisk z okazji rocznic ważnych polskich wydarzeń politycznych. W rocznicowym słuchowisku z 7 marca 1953 roku przedstawił dyskusje sejmowe podczas uchwalania Konstytucji Marcowej z uwzględnieniem nazwisk prawdziwych postaci historycznych, które wówczas zabierały głos, między innymi: Józefa Piłsudskiego, posła Mieczysława Niedziałkowskiego z Polskiej Partii Socjalistycznej czy Bolesława Fichny z Narodowej Partii Robotniczej. Z kolei w audycji z 3 maja 1952 roku przypomniał uchwalenie Konstytucji Trzeciego Maja. W innych audycjach poświę-

¹⁰ Tamże.

¹¹ Rutkowski pisze: „Utwory Haupta nie mieszczą się w tradycyjnych formach i uchylają od klasyfikacji [...]. Związki między literaturą i malarstwem – od Owidiusza i Boccaccia do naturalistów i abstrakcjonistów – są znane. Rzadko jednak wydają się równie bliskie jak w prozie Haupta. Mówi o tym zarówno jej statyczność jak i jej *mimesis*, dokładne przyleganie do obserwowanej rzeczywistości [...]. Aby wszystko to przed czytelnikiem ustawić, posługuje się często – jak Rabelais i Joyce – techniką wyliczenia” (K. RUTKOWSKI, *W stronę Haupta*, „Teksty Drugie” 1991, nr 1/2 (7/8), s. 111).

¹² ZHP, box 11, folder 5.

cił uwagę polskim politykom: Władysławowi Sikorskiemu¹³, Stanisławowi Thuguttowi¹⁴ i Wincentemu Witosowi¹⁵.

Oprócz skryptów o mocnym, propagandowym wydźwięku, Haupt przygotował dla „Głosu Ameryki” wiele audycji o charakterze popularyzatorskim. Ich tematyka dotyczyła postaci i twórczości polskich pisarzy i poetów: Adama Mickiewicza, Stefana Żeromskiego, Henryka Sienkiewicza, Zygmunta Krasińskiego, Juliusza Słowackiego, Władysława Reymonta; malarza: Jana Matejki; kompozytorów: Karola Szymanowskiego, Grzegorza Fitelberga; naukowców: Joachima Lelewela, Marii Curie-Skłodowskiej, Henryka Arctowskiego, Mikołaja Kopernika.

Najwięcej audycji Haupt poświęcił Adamowi Mickiewiczowi¹⁶. Pierwsza z nich została wyemitowana w przededniu 153. rocznicy urodzin polskiego wieszca, 23 grudnia 1951 roku. Całość składa się z 11 stron tekstu i zawiera fragmenty dzieł Mickiewicza, między innymi wyimki z *Konrada Wallenroda* oraz *Pana Tadeusza*. Haupt wykorzystuje tę okazję, aby pokazać zaangażowanie największego polskiego poety w walkę o odzyskanie przez Polskę wolności – nie tylko słowem, lecz także czynem, ponieważ wspomina w audycji o udziale Mickiewicza w organizacji Polskiego Legionu we Włoszech, a następnie o jego zaangażowaniu w tworzenie polskiego wojska w Turcji¹⁷. Ponieważ rok 1955 został ogłoszony Rokiem Mickiewiczowskim¹⁸, Haupt przygotował kilkanaście audycji o polskim poecie, stosując różnorodne formy gatunkowe, od słuchowisk z wykorzystaniem utworów poety do sprawozdań

¹³ ZHP, box 12, folder 4.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ ZHP, box 14, folder 11.

¹⁶ ZHP, *Anniversary of Death of Adam Mickiewicz* z 26 listopada 1952 roku, *Birth Anniversary of Adam Mickiewicz*, *Death Anniversary of Juliusz Slowacki* z 12 grudnia 1952 roku, *Poet Mickiewicz Against Russia* z 15 maja 1953 i 19 czerwca 1953 roku, *Adam Mickiewicz – Death Anniversary* z 27 listopada 1953 roku, *Nativity and Adam Mickiewicz* z 25 grudnia 1954 roku, *Adam Mickiewicz – Hundred Years Anniversary* z 25 i 26 stycznia, 22 lutego i 15 marca, 4 kwietnia i 28 maja 1955 roku, *Resurrection Day and Messianism of Adam Mickiewicz* z 9 kwietnia 1955 roku, *Poles in Buffalo Will Pay Tribute to Mickiewicz* z 22 kwietnia 1955 roku, *Mickiewicz Celebration in Alliance College* z 29 maja 1955 roku, *Adam Mickiewicz – Hundred Years Anniversary – XI-XV, XX* z 2, 11, 12 i 30 lipca 1955 oraz 3 i 28 sierpnia 1955 roku, *Adam Mickiewicz Centennial in Cambridge Springs – II – Interview with Arthur Coleman* z 3 sierpnia 1955 roku, *Adam Mickiewicz Centennial in Cambridge Springs – III – Interview with Cenzor Boleslaw Gunther* z 5 sierpnia 1955 oraz *Mickiewicz Centennial in American Press* z 27 października 1955 roku.

¹⁷ ZHP, box 11, folder 7.

¹⁸ *Adam Mickiewicz, 1798-1855, in commemoration of the centenary of his death*, Paris, 1955.

z imprez okolicznościowych, które odbywały się z tej okazji w największych skupiskach polonijnych na wschodnim wybrzeżu Stanów Zjednoczonych, między innymi w Nowym Jorku, Buffalo, Baltimore. Jednym z nich był wywiad przeprowadzony z Arthurem Colemanem¹⁹ w dniu 3 sierpnia 1955 roku, *Adam Mickiewicz Centennial in Cambridge Springs – II – Interview with Arthur Coleman* z 3 sierpnia 1955 roku.

Przygotowując materiał z okazji święta niepodległości Stanów Zjednoczonych 4 lipca 1952 roku, Haupt nawiązał do wspólnych ideałów polsko-amerykańskich oraz Polaków, którzy walczyli o wolność obojga narodów: Tadeusza Kościuszki²⁰ i Kazimierza Pułaskiego²¹. Trzy lata później, 12 lutego 1955 roku, w podobnym duchu przygotował materiał rocznicowy z okazji urodzin Abrahama Lincolna (1809-1865) i Tadeusza Kościuszki (1746-1817), omawiając sukcesy amerykańskiego prezydenta i polskiego generała, którzy na amerykańskiej ziemi uosabiali ideały wolności i demokracji²². Pamiętał też o Thomasie Woodrowie Wilsonie (1856-1924), dwudziestym ósmym prezydencie USA, przygotowując audycję 3 lutego 1956 roku w rocznicę jego śmierci²³, i o trzydziestym czwartym prezydencie – Dwighcie D. Eisenhowerze²⁴. Analogicznie do omawianych rocznic polskich bitew, poświęcił audycje ważnym bitwom w historii Ameryki, takim jak bitwa o Gettysburg²⁵.

Są to tylko wybrane przykłady, ale już ich wstępne zestawienie pokazuje popularyzatorską rolę, jaką odgrywały audycje Haupta. Wykorzystując preteksty rocznicowe, propagował wiedzę o osiągnięciach polskiej i amerykańskiej kultury, literatury, muzyki, nauki i polityki oraz przekazywał informacje o życiu Polonii w Ameryce i na zachodzie Europy.

¹⁹ Właśc. Arthur Coleman Prudden (1897-1974), amerykański slawista, polonista, językoznawca, popularyzator wiedzy o Polsce. W okresie 1950-1962 był rektorem Alliance College w Cambridge Springs, uczelni polskiej utrzymywanej przez amerykańską Polonię. Wraz z żoną Marion Moore Coleman (1900-1993) sporządzał przeglądy krytyczne nowości polskich w czasopiśmie w latach 1932-1939. Organizował imprezy i zakładał stowarzyszenia mające na celu zbliżenie polsko-amerykańskie. Członek honorowy Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie.

²⁰ ZHP, box 14, folder 7, folder 8.

²¹ ZHP, box 11, folder 6; box 13, folder 4; box 13, folder 6.

²² ZHP, box 15, folder 4.

²³ Tamże.

²⁴ ZHP, box 13, folder 1; box 14, folder 9.

²⁵ ZHP, box 14, folder 10.

2. AUDYCJE AUDYCJI ROCZNICOWYCH AUTORSTWA HAUPTA – ANALIZA WYBRANYCH PRZYKŁADÓW

Przedstawię teraz analizę dwóch audycji rocznicowych. Obie to przykłady audycji zaangażowanych, można powiedzieć, że już przez sam wybór tematu są wyraźnie tendencyjne, różniące się jednak gatunkowo i wykorzystujące różne środki wyrazu.

Pierwsza audycja to *Adam Mickiewicz: Hundred Years Anniversary – XVI – Centennial Commemoration at Hunter College w Nowym Jorku* z 21 listopada 1955 roku²⁶. W liczącym cztery strony skrypcie, Haupt relacjonuje uroczystości zorganizowane w jednej z uczelni nowojorskich z okazji stulecia śmierci polskiego poety. We wstępie podaje, że jest to reportaż, ale trudno przyporządkować tę audycję jednemu gatunkowi. Częściowo jest to reportaż, głównie ze względu na relację z konkretnego wydarzenia i na formę dyskusyjną audycji. Ponieważ jednak autor nie przedstawia bezpośrednio swojego punktu widzenia, można jej przypisywać także formę felietonu.

W tekście występuje duże nagromadzenie hiperbolizujących epitetów. Hiperbolizacja dotyczy nie tylko przedstawienia bohatera audycji i jego twórczości, lecz także samego wydarzenia i miejsca, w którym uroczystość się odbyła, oraz gości. Haupt stosuje między innymi takie określenia, jak: „wielka poezja”, „wspaniały obchód”, „wielka metropolia amerykańska”, „ogromne zainteresowanie”, „tysięczny tłum”, „ogromna aula”, „solelna inwokacja”, „wybitni goście”, „znakomici poeci”, „świetni odtwórcy”²⁷. Jest to przykład typowej narracji afirmatywnej. Oprócz tego pisarz wykorzystuje również techniki sugerowania oraz odwołuje się do stereotypów myślowych.

W dalszej części stosuje argumenty odwołujące się do autorytetu, wspierając swoją opowieść nazwami ważnych instytucji i osób ze świata polityki, kultury i nauki, podkreśla wagę wydarzenia:

[...] we wczorajszej uroczystości wzięły udział liczne stowarzyszenia i organizacje amerykańskie, jak „Amerykańskie Towarzystwo Socjologiczne”, „Stowarzyszenie Poetów Ameryki”, „Amerykański PEN Club”, „Żydowski PEN Club”, „Stowarzyszenie Poetów katolickich w Ameryce”, „Amerykański Komitet Obrony Wolności i Kultury” [...].

Uroczystość otworzył [...] arcybiskup Nowego Jorku Kardynał Spellman [...].

²⁶ ZHP, box 15, folder 1.

²⁷ Tamże, s. 1-2.

Wśród wybitnych gości byli znakomici poeci i pisarze amerykańscy: Archibald MacLeish, Auden, James Farrel, John Farrar; profesorowie: Bryson, Goddard i Davison; wielcy artyści i działacze Ameryki. [...]

Profesor Bryson, jeden z dyrektorów wielkiej instytucji radiowej Ameryki, Columbia Broadcasting Company, przewodniczył wczorajszej uroczystości i odczytał szereg listów i depech, skierowanych do organizatorów obchodu Stulecia. Otwierał je list wiceprezydenta Stanów Zjednoczonych, Nixona, gubernatora Stanu Nowy Jork, Harrimana i następował cały szereg senatorów i posłów do Kongresu Amerykańskiego²⁸.

Zastosowanie tego rodzaju narracji pozwala Hauptowi przekonać słuchaczy, że obchody 100-lecia śmierci Mickiewicza ukazały, jak ważna jest Polska dla kultury i polityki Stanów Zjednoczonych.

Dalej Haupt pisze:

Następnym [mówcą] był znakomity poeta amerykański, były dyrektor Biblioteki Kongresu, Archibald MacLeish, który odmówił przyjęcia zaproszenia warszawskiego reżimu na uroczystości Mickiewiczowskie. Mówił on, że Mickiewicz zajmuje wśród wielkich poetów wszystkich narodów i wszystkich czasów jedno z naczelných miejsc. Tym tłumaczył mówca fakt wspaniałego obchodu w Nowym Jorku, wielkiej metropolii świata oddzielonej przestrzenią od Polski. Mówił, że pełnym ironii jest fakt obchodu mickiewiczowskiego, który odbywa się pod patronatem komunistycznego reżimu w Polsce. Komuniści, mówił poeta MacLeish posługują się cynicznie postacią wielkiego bojownika wolności, jeszcze jednym środkiem dla zapewnienia sobie totalitarnej władzy²⁹.

W swojej relacji Haupt podkreśla sposób wykorzystywania postaci Mickiewicza i obchodów organizowanych w Polsce, które służą „komunistycznemu reżimowi” jako „środek dla zapewnienia sobie totalitarnej władzy”. W ten sposób, typowy dla okresu zimnowojennego, buduje biało-czarny obraz świata, w którym po jednej stronie stawia reżim komunistyczny, a po drugiej – świat amerykańskiej demokracji. Fragment ten dobrze pokazuje propagandowy wymiar tej audycji, przy czym problem nie leży w samej idei propagandy, ale raczej w tym, przez kogo i w jakim celu jest prowadzona. „Dzień wczorajszy zapisze się w pamięci Amerykanów i Polaków, tysiące uczestników zebrania w Hunter College w Nowym Jorku w stulecie śmierci Mickiewicza, bo uczył on nie tylko wielką poezję, ale najściślej z nią związaną myśl o wol-

²⁸ Tamże, s. 3.

²⁹ Tamże.

ności”³⁰. Warto pamiętać, że w tym samym czasie w Polsce propaganda stalinowska kreowała obraz Stanów Zjednoczonych jako symbolu zgniętego kapitalizmu i zdegenerowanego społeczeństwa Zachodu, szczególnie zajadłe walcząc z „amerykańskimi imperialistami”. W tym miejscu można by się zgodzić z Madydą, że „teksty powstałe do roku 1956 [...] stanowią analogię propagandy komunistycznej ze względu na zastosowanie w nich identycznych środków i metod perswazji”³¹. Nie jestem jednak do końca przekonana, czy strukturalne podobieństwo środków i metod perswazji determinuje „niewyszukany poziom” tekstów z tego okresu twórczości pisarza.

Haupt był drobnym elementem wojny dwóch mocarstw o wpływy w świecie i sam mówił o swojej pracy, że „pruje robotę Stalinowi w Polsce”³². Trudno zatem traktować propagandowy wymiar jego audycji jako zarzut. Należałoby go potraktować jako stwierdzenie faktu i zapytać, na jakim poziomie była owa propaganda i jakimi cechami się charakteryzowała? Celem Haupta było odpowiednie kształtowanie pożądaných opinii i poglądów słuchaczy. Jego audycje nie posługiwały się jednak wulgarną manipulacją, mającą zmusić ludzi do robienia czegoś, czego inaczej by nie zrobili. Oddziaływanie na emocje, w przypadku wyżej analizowanej audycji, wywoływanie poczucia dumy ze świetności polskiej kultury, oburzenia na działania komunistycznego reżimu, poczucia bezpieczeństwa ze względu na wsparcie Stanów Zjednoczonych, stanowiło element konsekwentnej i długotrwałej strategii politycznej, której „Głos Ameryki” był elementem. Audycje Haupta były narzędziami propagandy, podobnie jak i ówczesne kroniki filmowe czy filmy fabularne. W kontekście prowadzonych tutaj rozważań ważniejsze wydaje się zatem zbadanie metod i technik, którymi posługiwał się Haupt, i zadanie pytania, czy można w nich wskazać jakiś specyficzny rys³³.

Druga audycja, *Fall of Warsaw in 1939* z 27 września 1951 roku³⁴, ma formę słuchowiska o literackim i wielogłosowym charakterze. Świadczą o tym stylistyka, słownictwo i metaforyka. Autor ponownie wykorzystuje hiperboli-

³⁰ Tamże, s. 4.

³¹ A. Madyda, *Haupt*, s. 121.

³² List do Z. Ruskowskiego, Nowy Jork, 11 stycznia 1953 roku. Zdzisław Ruskowski Papers, Department of Special Collections and University Archives Stanford University Libraries, catalog number MISC 239, folder 1.

³³ W audycji tej pojawia się także recytujący wiersz Leopolda Staffa *Pomnik Mickiewicza* Jan Lechoń, w swoich ostatnich (jak się później okazało) miesiącach życia. Haupt nie zamieścił w swojej relacji tego wiersza, ale można przypuszczać, że był on znany przynajmniej części słuchaczy.

³⁴ ZHP, box 11, f. 5.

zację i plastyczne epitety, by w jaskrawy sposób pokazać wrogów (Niemcy i Związek Radziecki) oraz ofiary (Polskę i Warszawę). Z jednej strony stosuje takie negatywne epitety, jak: „bestia hitlerowska”, „podstępny i zdrażliwy najazd Sowietów”, „miasta palące się od niemieckich bomb”, „rzeki spływające krwią”, „pobojowiska bitew”, a z drugiej – stara się wzruszyć słuchaczy patetycznymi określeniami: „samotnie stawiając czoła”, „ugodzona śmiertelnie”, „walczyła w sprawie świętej, zawsze wiecznej”³⁵.

W odróżnieniu od audycji o rocznicy śmierci Mickiewicza, *Fall of Warsaw* jest słuchowiskiem, w którym Haupt posługuje się prozą i liryką. W Hauptowskiej narracji każdy z tych rodzajów literackich ma do spełnienia inne zadanie. Proza pokazuje wojnę naturalistycznie, ewokując umierającą, spersonifikowaną Warszawę, co widać w następującym fragmencie:

Lat temu dwanaście, Warszawa, dumna stolica Polski, skłaniała swą omdłą głowę, z rąk jej wypadło drzewce sztandaru, jaki nieustraszenie podnosiła przez trzy tygodnie walki na szanach szturmowanych przez armie Hitlera³⁶.

Z kolei fragmenty liryczne pokazują cierpienie ludzkie w sposób elegijny, uwydatniając żal i smutek po utracie i zniszczeniu Warszawy:

Słyszysz? Wisła pluska,
A zimny wiatr jesienny owiewa ci głowę.
Ach! przytul ją do szarych twego miasta murów
Jak do piersi matczynej, co tuli twe łkanie,
I wsłuchaj się w dalekie, potężne wezwanie
Piękniejsze i prawdziwsze od klasycznych chórów!
Oto pieśń zmartwychwstała! Liście już opadły,
Kamienne bóstwa skrzydła po sobie pokładły,
I luna od pożaru ogromnego błyska³⁷.

Audycja może być odbierana na dwóch różnych poziomach: emocjonalnym i erudycyjnym. Pierwszy nastawiony jest na wywołanie u słuchaczy intensywnych emocji i nie wymaga orientacji w kulturze oraz znajomości stosowanych przez autora nawiązań literackich, które przecież nie są przez niego w żaden sposób sygnalizowane. Na tym poziomie odbioru chodzi przede wszystkim

³⁵ Tamże, s. 1.

³⁶ Tamże, s. 2.

³⁷ Tamże, s. 3.

o wywoływanie uczucia dumy, smutku czy gniewu. Po raz kolejny pomagają w tym plastyczne opisy:

Wśród ruin domów, po ulicach wyścielonych zgruchotaną cegłą pokruszonymi kamieniami, szkłem, szczątkami ciał ludzkich i splamionych krwią, słyhać złowrogi stuk podkutych butów hitlerowskich kohort wstępujących na jej święty bruk³⁸.

Uwagę zwraca szczególne nagromadzenie spółgłoski „s”, której kondensacja przy czytaniu daje efekt syczenia („pokruszonymi kamieniami, szkłem, szczątkami ciał”) i niemal onomatopieczne wrażenie „złowrogiemu stuku podkutych butów hitlerowskich kohort”. Ponadto metafory „zgruchotana cegła” czy określenie „pokruszony kamień” przywodzą na myśl materializującą się rzeczywistość ruin. Środki te wywołują poczucie zagrożenia (destrukcja, ruina), lecz także gniewu (syczące słowa) oraz nadzieję na sprawiedliwość, którą pokłada się w jakimś rodzaju *sacrum* (jej święty bruk).

Z kolei erudycyjny rodzaj odbioru odwołuje się do wiedzy słuchacza, która uruchamiana jest poprzez ukryte w tekście aluzje i cytaty literackie. Wyraźne są tutaj odniesienia do *Nocy Listopadowej* Wyspiańskiego, gdzie zdobące aleje parku Łazienkowskiego kamienne posągi bogów greckich ozywają w noc listopadową, aktywizując ludzkie działania. W audycji Haupta niosą one zapowiedź zemsty:

Greckie Nike nie zstąpią w szumie piór na bruk Warszawy, nie położą laurowych liści na miejscach splamionych krwią pod murami ulicznych rozstrzeliwań. W ich miejsce przyjdą czarne siostry nocy, krogulcze ich oczy i w miast włosów kłębowiska żmij. To Erynie, boginie zemsty i odwetu...

W Parku Łazienkowskim spotykają się trzy boginie nocy. Pośród ciszy i mroku nocy rozpalą i poniosą ukryty w fałdach szat ogień pomsty. [...] Co noc będziemy siadać u wezłowi łóžeczek dzieci... Będziemy im podpowiadać przez sen, będziemy uczyć je i wodzić ich rączki po literach książek elementarza dziecka Warszawy³⁹.

I tu Haupt płynnie przechodzi do cytatu z *Lekcji* Jana Lechonia, poety dobrze znanego słuchaczom:

Ucz się, dziecko, polskiej mowy:
To przed domem – to są groby,

³⁸ Tamże, s. 2.

³⁹ Tamże, s. 6-7.

Małe groby, wielki cmentarz,
Taki jest twój elementarz⁴⁰.

W innej części audycji Haupt wprowadza postać prezydenta Warszawy – Stefana Starzyńskiego, który mówi słowami z wiersza Lechonia *Pieśń o Stefanie Starzyńskim*:

Nie ustąpię. Niech te domy płoną,
Niech dumne moje dzieła na proch się rozpękną!
I cóż że z marzeń moich wszystkich rośnie cmentarz
Ale ty, co tu przyjdiesz kiedyś, zapamiętasz,
Ze jest coś piękniejszego niżli murów piękno⁴¹.

Pełen patosu wiersz Lechonia zdaje się raz jeszcze uruchamiać głęboko zakorzenioną w polskiej kulturze figurę romantycznego bohatera walczącego o wartości. Cechuje go niezłomność, upór, poświęcenie oraz troska o pamięć. Towarzyszy mu także nadzieja, że w przyszłym świecie nie będzie zgliszczy i ruin, ale pozostanie pamięć.

*

Praca w „Głosie Ameryki” uwolniła Zygmunta Haupta od troski o codzienną egzystencję i zapewniła potrzebny do twórczości spokój. Pisarz wywiązywał się ze swojego zadania sprawnie i zgodnie z realizowaną przez rozgłośnie polityką. Mimo że w jego dorobku są teksty tendencyjne, należy zauważyć, że Haupt starał się uciec od utartych szablonów, wykorzystując swój talent pisarski i malarski. Dobrze to widać w kolejnych przygotowywanych przez niego skryptach audycji planowanych do emisji. W liście do Ruszkowskiego z 1953 roku tak opisywał swoją pracę i przyświecające jej cele:

Ciągle tu siedzę, w „Voice of America”, prując robotę Stalinowi w Polsce. Czy dobrze to robię, nie wiem, w każdym razie mam sporo satysfakcji, mam dużo wolnej ręki i mogę sobie materiał wybierać, jak mi się podoba. Z racji swoich zamiłowań i umiejętności to zajmuję się przeważnie kulturą czy literaturą. Mam duże pojęcie jak to się tam odbywa bo dostaję prawie wszystkie polskie pisma kulturalne i literackie i sporo książek. Nie muszę Ci chyba pisać o tym że sprawy

⁴⁰ Tamże, s. 7.

⁴¹ Tamże, s. 4.

te są tam w oplakanyim stanie. Taka dyrygowana kultura to prawdziwe nieszczęście. Mało brakuje ażeby nastąpiło tam zupełne zdziczenie [...] Tak więc po niedługim czasie demobilizacji powróciłem do pierwszej linii bojowej, pięć razy w tygodniu od ósmej do czwartej fabrykuję swoją papierową amunicję, którą potem wystrzeliwują przed mikrofonem. Oczywiście, że oszczędzam rodaków jak mogę I głównie ogniem pośrednim przestrzeliwuję terytoria rodzinne celując w Krasną Płoszczad⁴².

Wyraźna w powyższym fragmencie metaforyka militarna wskazuje, że Haupt traktował studio radiowe jako znajdujący się w pierwszej linii bojowej okop, z którego atakował wroga. Jego teksty i audycje były zaś „papierową amunicją”, którą strzelał w prowadzącą do zdziczenia „dyrygowaną kulturę”. Dla Zygmunta Haupta wojna wciąż trwała, zmieniły się tylko metody jej prowadzenia.

BIBLIOGRAFIA

- Adam Mickiewicz, 1798-1855, in commemoration of the centenary of his death, Paris, 1955, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000132804>
- HAUPT Z.: Pierścień z papieru, Paryż 1963.
- HAUPT Z.: Pierścień z papieru, Wołowiec 1999.
- HAUPT Z.: Szpica: opowiadania, warianty, szkice, Paryż 1989.
- HAUPT Z.: Szpica: opowiadania, warianty, szkice, Kraków 1989.
- HAUPT Z.: Baskijski diabeł: opowiadania i reportaże, Warszawa 2008.
- HAUPT Z.: Baskijski diabeł, wyd. krytyczne pod red. A. Madydy, przedmową opatrzył A. Stasiuk, Wołowiec 2016.
- HAUPT Z.: Z. Roksolanii: szkice, opowiadania, recenzje, warianty, zebrał, opracował, bibliografią i posłowiem opatrzył A. Madyda, Toruń 2009, 2018.
- Jestem bardzo niefortunnym wyborem: studia i szkice o twórczości Zygmunta Haupta, red. A. Niewiadomski i P. Panas, Lublin 2018.
- KRUPA B.: Papers of Zygmunt Haupt, Polish Émigré Writer Available at Stanford University Libraries, „Slavic & East European Information Resources” 10(2009), nr 4, s. 322–325.
- LAURIENE A.: The Voice of America: from detente to the Regan doctrine, Norwood, N.J. 1988.
- MADYDA A.: Haupt: życie i twórczość literacka, Toruń 1998.
- MADYDA A.: Haupt: monografia, Toruń 2012.
- NIEWIADOMSKI A.: Jeden jest zawsze ostrzem: inna nowoczesność Zygmunta Haupta, Lublin 2015.
- PANAS P.: Zagubiony wśród obcych: Zygmunt Haupt – pisarz, wygnaniec, outsider. Bielsko-Biała–Kraków 2019.

⁴² List do Z. Ruszkowskiego, Nowy Jork, 11 stycznia 1953 roku. Zdzisław Ruszkowski Papers, folder 1.

- RUTKOWSKI K.: W stronę Haupta, „Teksty Drugie” 1991, nr 1/2 (7/8), s. 109-125.
Zdzisław Ruszkowski Papers, Department of Special Collections and University Archives
Stanford University Libraries, catalog number MISC 239 [stan z lutego 2017 roku].
Zygmunt Haupt Papers, Department of Special Collections and University Archives Stanford
University Libraries, catalog number M0356, Zygmunt Haupt Papers [stan z lutego 2017
roku].

AUDYCJE ROCZNICOWE ZYGMUNTA HAUPTA
W „GŁOSIE AMERYKI” (1951-1960)
ZARYS PROBLEMATYKI

S t r e s z c z e n i e

Tekst poświęcony jest pracy Zygmunta Haupta jako redaktora rozgłośni radiowej „Głos Ameryki”. Analizie poddane zostały oryginalne skrypty autorskich audycji, które zachowały się w archiwum pisarza zdeponowanym na Uniwersytecie Stanforda. Tekst dzieli się na dwie części. W pierwszej scharakteryzowana została całość radiowej twórczości Haupta, ze szczególnym uwzględnieniem jej wymiaru propagandowego. W drugiej części szczegółowej analizie poddane zostały dwie reprezentatywne audycje, w których pisarz wykorzystał całe spektrum różnego rodzaju środków perswazyjnych, jednocześnie dbając o ich artystyczny wymiar.

Słowa kluczowe: Haupt; Głos Ameryki; radio; propaganda.

ZYGMUNT HAUPT'S ANNIVERSARY BROADCASTS
ON „VOICE OF AMERICA” (1951-1960)
AN OUTLINE OF THE PROBLEMS

S u m m a r y

This article is devoted to the work of Zygmunt Haupt as an editor with the radio station “Voice of America.” In particular, it analyses the original scripts of the author’s broadcasts that have been preserved in the writer’s archive deposited at Stanford University. The article is divided into two parts. The first part describes the whole of Haupt’s radio work, with particular emphasis on its propaganda character. In the second part, two representative broadcasts are submitted to detailed analysis. In these, the writer used the whole spectrum of various means of persuasion, but at the same time he took care of their artistic dimension.

Key words: Haupt; Voice of America; radio; propaganda.

Translated by Rafał Augustyn